

Mu'tezile Kelamında Hadis Yorumu: İnşikâku'l-Kamer Hadisi Üzerine Bir İnceleme

Hadith Interpretation in Mu'tazili Theology: A Study on the Inshiqâq al-Qamar Hadith

Hüsamettin KAYA

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Mardin Artuklu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri Bölümü, Hadis
Mardin Artuklu University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Hadith
Mardin, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0002-6033-9917>

husamettinkaya@artuklu.edu.tr

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Başvuru | Submission: 13.05.2025

Kabul | Accept: 19.06.2025

Yayın | Publish: 30.06.2025

DOI: <https://doi.org/10.18403/emakalat.1698448>

Atıf | Cite As

Kaya, Hüsamettin. "Mu'tezile Kelamında Hadis Yorumu: İnşikâku'l-Kamer Hadisi Üzerine Bir İnceleme". *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi* 18/1 (Haziran 2025), 209-226.
<https://doi.org/10.18403/emakalat.1698448>

Değerlendirme: Bu makale iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi ve değerlendirildi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: This article was reviewed and evaluated by two external reviewers using a double-blind peer review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by performing a similarity scan (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and that all studies used are stated in the bibliography.

Complaints: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/emakalat/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

İslâm dininin temel iki kaynağından biri olan hadisler, tarihi süreç içerisinde ortaya çıkan iç çekişmeler, siyasi ve sosyo-kültürel gelişmeler nedeniyle asr-ı saadetten bu yana Hz. Peygamber'e aidiyetleri, delil değerleri ve anlaşılmalari tartışmalara konu olmuştur. İslâm dininin bizatihi kendi içerisinde ortaya çıkan ekol ve düşünce akımları söz konusu tartışmalara büyük oranda yön vermiştir. Nitekim her düşünce geleneği belli ilke ve esaslar etrafında teşekkülünü tamamlamıştır. Bu nedenle de kendilerini meşru göstermek, temellendirmek veya görüşlerini delillendirmek için bahsi geçen hususlar üzerinden hadislerle yaklaşıldığı görülmektedir. Bu ekollerden biri de Mu'tezile'dir. İslâm düşünce geleneğine farklı bir bakış açısı kazandıran Mu'tezile'nin rivayetlere yaklaşımında farklı bir perspektif benimseyip benimsemediklerinin tespiti gibi bu konuda geliştirdikleri teorilerinde ehl-i sünnet ile örtüşükleri veya ayrıştıkları hususların ortaya çıkarılması da önem kazanmıştır. Bu nedenle de ayın ikiye yarılması mucizesini konu edinen inşikâku'l-kamer rivayetlerini Mu'tezili ulemanın başta kendi eserleri olmak üzere hadisleri konu edinen çalışmalar üzerinden Mu'tezili geleneğin hadis anlama ve yorumlama metotları incelenmeye çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde mezhebin temel esasları etrafında şekillenen inşikâku'l-kamer gibi tikel bazı rivayetlerde temel ilkelerine halel gelmemesi için muhaddislerle ayrı düşükleri birçok konuda onlara paralel cevaplar ürettikleri ve bu konuda bazı teorilerinden ödün verdikleri görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Mu'tezile, Yorum, İnşikâku'l-kamer, Adalet.

Abstract

Since the time of the Prophet Muhammad, there have been ongoing debates surrounding hadiths, one of the two fundamental sources of Islam. These debates have focused on three key areas: firstly, the attribution of hadiths to the Prophet Muhammad; secondly, the evidentiary value of these texts; and thirdly, their interpretation in the context of both internal conflicts and socio-cultural developments. The schools of thought and intellectual movements that emerged within Islam itself have had a significant influence on these debates. Each intellectual tradition is characterised by a distinct set of principles and foundational tenets. Consequently, hadiths were approached through these issues to legitimize, substantiate, or provide evidence for their views. One such school is the Mu'tazila. It is imperative to ascertain whether the I'ti'âl thought, which introduced a divergent perspective to the Islamic intellectual tradition, adopted a distinct approach in its handling of narrations, and whether the theories they developed through hadiths exhibited congruence or divergence with the Ahl al-Sunnah. Consequently, the inshiqâq al-qamar narrations, which pertain to the phenomenon of the moon's division, were subjected to scrutiny in order to ascertain the Mu'tazili tradition's methodologies concerning the comprehension and exegesis of hadiths. An analysis of the extant evaluations made by Mu'tazili scholars reveals that, in numerous issues where they diverged from the muhaddiths, they produced parallel answers. This was done in order to avoid compromising their fundamental principles in specific narrations that were shaped around the fundamental principles of the sect. A case in point is the inshiqâq al-qamar example, where they compromised some of their theories on this issue.

Keywords: Hadith, Mu'tazila, Interpretation, Inshiqâq al-Qamar, Justice.

Giriş

Hadisler, İslâm dininin iki ana kaynağından biri olarak Müslümanların akidelerinin ve ibadet pratiklerinin şekillenmesinde önemli rol oynar. Ancak hadislerin tamamının aynı oranda sübut ve delaletle sahip oldukları söylenemez. Bu nedenle erken dönemden itibaren hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti için büyük çaba gösteren ulema, aynı çabayı hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması için de yapmıştır. Hadislerin sübut problemlerini çözmek adına sahâbe döneminden itibaren isnad sorgusu, cerh ve ta'dil gibi metotlar geliştirdikleri ve büyük oranda başarıya ulaştıkları görülmektedir. Ancak aynı şeyleri hadislerin anlaşılması için söylemek pek mümkün olmamıştır. Hadislerin, Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespiti meselesi, her bir muhatabın farklı bilişsel yapıları ve sosyoekonomik koşullara sahip olmasından dolayı, belirli metodolojilerle çerçevelenmesi güç bir konu teşkil etmektedir. Hadislerin anlaşılması sorunsalı, köklerini Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme kadar götürmekte olup, o dönemde dahi Hz. Peygamber'in beyanlarının farklı yorumlara tabi tutulduğu bilinmektedir. Hz. Peygamber, söz veya fiillerini kasıtlı olarak yanlış yorumlayanlar haricinde, farklı anlamlar atfedene yönelik eleştirel bir yaklaşım sergilememiş, bu durumu doğal karşılamıştır. Hz. Peygamber döneminde hadislerin doğru anlaşılması ve muradının tayini, bizzat kendisine yöneltilen sorular aracılığıyla mümkün olabilmekteyken, vefatını müteakip bu imkân ortadan kalkmıştır. Bu durum, özellikle farklı tevellere müsait olan bazı hadislerin, birden fazla yoruma tabi tutulmasına neden olmuştur. Kanaatimizce bu tür rivayetlerden birisi de inşikâku'l-kamer hadisesini tasvir eden rivayetlerdir. Mekke ehlinin mucize istemeleri üzerine Hz. Peygamber'in ayın yarılması mucizesini gösterdiği belirten rivayetler, aynı zamanda Kamer süresinin "Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve 'süregelen bir sihirdir' derler." mealindeki âyetlerin sebep-i nüzülü olarak da nakledilmektedir. Hadisin birden fazla

meseleyi ihtiva etmesi başta tefsir olmak üzere hadis, kalam ve dahi İslâm felsefesine konu olmasına neden olmuştur. Aynı şekilde hadisin birçok alana konu olması alanın temsilcileri tarafından da farklı yönleriyle ele alınmasını beraberinde getirmiştir. Zira başta ehl-i sünnet olmak üzere İslâm fırkalarının hemen hemen tamamında mesele, çeşitli veçhelerle tartışmalara konu edilmiştir.¹ Dolayısıyla burada hadiseye yaklaşımı tahmin edilebilen ehl-i sünnet'in aksine itikadî meselelerin anlaşılması ve yorumlanmasında akla ve iradeye öncelik veren ve bu bağlamda yaklaşımı merak edilen i'tizâl düşüncesinin ayın yarılması anlayışı ele alınmıştır.

Dinin temel naslarının anlaşılması, yorumlanması ve uygulanması etrafında şekillenen tartışmalar neticesinde lafızcı ve tev'ilci olmak üzere birbirinden farklı iki temel anlayış ortaya çıkmıştır. Nasların zahiri anlamlarına bağlı kalan, nasların açık bıraktığı hususlarda akıl yürütmekten sakınan, nakil-akıl çatışmasında nakil ile ihticâc eden ve olabildiğinde teville başvurmeyen lafızcı anlayışın temsilcileri genel anlamda ehl-i hadis olmuştur. Buna karşın nasları devre dışı bırakmaksızın akıl-nakil çatışmasında nakle akli yorumlar getirerek anlaşılmasını sağlayan, nassın açık bıraktığı meselelerde kıyas ve re'ye başvuran tev'ilci anlayışın fıkıh sahasında temsilcileri ehl-i rey iken kalam sahasında ise Mu'tezile olmuştur.²

Mu'tezile isminin ilk defa kimler için ve ne zaman kullanıldığına dair farklı görüşler ileri sürüldüğü gibi söz konusu mezhebin ortaya çıkışına zemin hazırlayan çeşitli iç ve dış etkenlerden de söz edilmiştir.³ Hangi etkenlerle ortaya çıkmışsa da erken dönem İslâm dininin diğer din ve kültürlerle çakışmasında İslâm'ın savunuculuğunu üstlenen kıymetli bir düşünce yapısı olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. H. II. asrın başlarından itibaren ortaya çıkan i'tizâl düşüncesi, dönem dönem siyasi cenah ile desteklenmişse de gerek ilmi sahada gerek toplum nezdinde pek rağbet görmemiştir. Mu'tezile mezhebi, Abbâsî hilafeti döneminde Basra ve Bağdat şeklinde iki kola ayrılmıştır.⁴ Gerek Basra gerek Bağdat Mu'tezile'sine mensup ulema birçok eser telif etmiştir. Ancak Mu'tezile'nin kalam mezhebi olması, mezhebe mensup ulemanın kalemine de doğrudan yön vermiştir. Nitekim zikri geçen âlimlerin eserlerinde dinin temeli olan kelâmî esasların tespiti, doğru anlaşılması ve bu kaideler etrafında şekillenen şüphe ve itirazların giderilmesi öncelenmiştir. Hadis, tefsir, fıkıh gibi ilimlerde temeyyüz etmiş Mu'tezili âlim varsa da söz konusu ilimler hiçbir zaman onlar için birinci derecedeki ilimler olarak görülmemiştir.⁵ Bu çalışmada Mu'tezile ile ilgili genel geçer bazı hususlara işaret edildikten sonra onların inşikâku'l-kamer hadisesine ve bu bağlamda nakledilen rivayetlere yaklaşımları ele alınacaktır. Ancak daha önce inşikâku'l-kamer hadisesine ve bu hadisenin rivayet yansımalarına yer verilecektir.

1. İnşikâku'l-Kamer Hadisesi ve Rivayetlere Yansıması

Lügatte “yarılmak, ayrılmak, bölünmek”⁶ gibi manalara gelen inşikâk sözcüğü ile “ay”⁷ anlamını ifade eden “kamer” kelimesinin bir araya gelmesiyle oluşan inşikâku'l-kamer mürekkep tabiri, “ayın iki parçaya ayrılması” anlamında kullanılmaktadır.⁸ İnşikâku'l-kamer, Kur'an-ı Kerim'de “Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görseler yüz çevirirler ve 'süre gelen bir sihirdir' derler.”⁹ şeklinde geçen ve kıyametin yaklaştığını bildiren zikri geçen âyet ile İslâm literatürüne girmiştir. Aynı zamanda hicretten yaklaşık beş yıl önce Mekke'de nazil olan Kamer süresinin zikri geçen âyetlerinin sebep-i nüzûlü olarak da ele alınan ayın yarılması

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. İlyas Çelebi, “İnşikâku'l-kamer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 22/343-345; Bilal Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 194-209.

² Hüseyin Hansu, *Mu'tezile ve Hadis* (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 11.

³ İlyas Çelebi, “Mu'tezile”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 31/391-395; Metin Yıldız, *Kelâm Kozmolojisi Mu'tezile'nin Âlem Anlayışı* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 38-48.

⁴ Çelebi, “Mu'tezile”, 31/395-401; Yıldız, *Kelâm Kozmolojisi Mu'tezile'nin Âlem Anlayışı*, 45-48.

⁵ Hüseyin Hansu, “Mu'tezile'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı”, *Hadis el kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 684.

⁶ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensâri İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 10/181.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 5/113.

⁸ Çelebi, “İnşikâku'l-kamer”, 22/343; Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*, 193.

⁹ *Kur'an Yolu Meâlî*, çev. Hayreddin Karaman vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), Kamer 54/1-2.

hadisesinin de o zamanda peygamberliğinin bir mucizesi olarak gerçekleştiği İslam ulemasının cumhuru tarafından benimsenmiştir.¹⁰ Ancak bu yaklaşım İslâm âlimleri arasında yegâne anlayış olmamıştır. Zira hadisenin kıyametin bir alameti olduğunu ve Hz. Peygamber döneminde gerçekleşmesinin aksine kıyamete yakın bir zamanda vuku bulacağı da savunulmuştur. Aynı şekilde mevzu bahis olayın Hz. Peygamber döneminde gerçekleştiğini ancak ay yarılmasının hakiki anlamın aksine mecazi anlamda ya da doğal bir hava olayının insanlar tarafından göz yanılması olarak değerlendirildiği de görülmektedir.¹¹

İnşikâku'l-kamer hadisesi, İslâm literatüründe başta tefsir ve hadis kaynakları olmak üzere kelam, siyer ve felsefe gibi birçok alana konu olmuş ve kendi bağlamı içerisinde değerlendirilmiştir. Burada inşikâku'l-kamer olayının gerçekleşip gerçekleşmediği gibi hususlar üzerinde durulmayacaktır. Bu tür meselelerin incelenmesi ve tartışmalara yer verilmesi konunun uzamasına neden olacağı gibi bizleri çalışmanın temel hedefinden de uzaklaştıracaktır. Ayrıca zikredilen ihtilaf ve tartışmalara dair müstakil veya gayr-i müstakil birçok çalışmanın da olması bizleri bu tür meselelere girmekten müstağni kılmaktadır. Dolayısıyla burada sadece olayın hadis eserlerine sirayeti dikkate alınacaktır. Hatta olayın hadis literatürüne yansımalarının izleri, sadece içerdikleri hadisleri ve râvileri en az tartışılan eserler olan Kütüb-i Sitte'de aranacaktır. Zira farklı metinler ile nakledilen rivayetin her bir metninin de çeşitli tariklerle nakledildiğini dikkate aldığımızda tamamını ayrı ayrı sened ve metin analizine tabi tutmak da ayrı bir külfet oluşturacaktır. Bu çerçevede yapılan incelemelerde inşikâku'l-kamer hadisinin Kütüb-i Sitte'de Buhârî ve Müslim'in *es-Sahih* adlı eserleri ile Tirmizi'nin *es-Sünen* adlı eserinde birden fazla tarikle yer aldığı görülmektedir. Bu eserlere konu olan hadis sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd (öl. 32/652-53), Enes b. Mâlik (öl. 93/711-12), Abdullah b. Abbas (öl. 68/687-88), Abdullah b. Ömer (öl. 73/693) ve Cübeyr b. Mut'im (öl. 59/678-79) tarikleri ile tahrir edilmiştir. Konusal bakıldığında ise hadisin tefsir, menâkıb, sıfâtü'l-münâfikîn ve fiten bablarında ele alındığı görülmektedir. Hadisin kaynağı, konu başlığı, sahâbe râvisi ve lafız farklılıklarını daha iyi analiz edebilmek için şöyle bir tablo oluşturmak isabetli olacaktır:

Buhârî'nin <i>el-Câmiu's-Sahih</i> Adlı Eseri			
	Sahâbe Râvisi	Konu	Hadisin Metinleri ¹²
1.	İbn Mes'ûd	Menâkıb	"Resûlullah (s.a.v) zamanında ay bölündü. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Şahit olun!" ¹³
		Tefsir	"Resûlullah (s.a.v) zamanında ay yarıldı; bir parçası dağın üstünde diğer parçası ise dağın aşağısında görüldü. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Şahit olun!" ¹⁴
2.	Abdullah ¹⁵	Tefsir	"Biz Hz. Peygamber ile beraberdik. Ay iki parçaya ayrıldı. Peygamber (s.a.v) bize şöyle buyurdu: Şahit olun, şahit olun." ¹⁶
3.	Enes b. Mâlik	Menâkıb	"Mekke halkı, Resûlullah'tan (s.a.v) kendilerine bir mucize göstermesini istedi; o da onlara ayın yarılmasını gösterdi." ¹⁷
		Tefsir	1."Mekke halkı, (Hz. Peygamber'den) kendilerine bir mucize

¹⁰ Çelebi, "İnşikâku'l-kamer", 22/343-345.

¹¹ Atik, *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*, 193-207; İhsan Aslan, "Hissî Mucize Olarak Hz. Peygamber'e İsnad Edilen İnşikâku'l-Kamer Hadisesine Farklı Bir Yaklaşım", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2017), 17-44.

¹² Aynı eserde aynı sahâbe râvisi ve bab başlığı altında birden fazla tarik ve farklı lafız ile nakledilen rivayetler sayı ile numaralandırılmıştır.

¹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Saïd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî (Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1405), "Menâkıb" 27/3636.

¹⁴ Buhârî, "Tefsir" 54/3864.

¹⁵ Buhârî, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbas ismini belirgin olarak zikrederek onlardan yaptığı nakillerin yanı sıra söz konusu rivayet metinlerini bazen salt Abdullah ismi ile de nakletmektedir. İbn Hacer, mücerred Abdullah ismi ile kastedilenin Abdullah İbn Mes'ûd olduğunu belirtmekle beraber ihtiyaten farklı bir kişi olarak zikretmeyi uygun gördük.

¹⁶ Buhârî, "Tefsir" 54/4865.

¹⁷ Buhârî, "Menâkıb" 27/3637.

			göstermesini istedi; o da onlara ayın yarılmasını gösterdi.” ¹⁸ 2. “Ay iki parçaya bölündü.” ¹⁹
4.	İbn Abbas	Menâkıb	“Ay, Hz. Peygamber döneminde yarıldı.” ²⁰
		Tefsir	“Ay, Hz. Peygamber döneminde yarıldı.” ²¹

Müslim’in <i>el-Câmiu’s-Sahîh</i> Adlı Eseri			
	Sahâbe Râvisi	Konu	Hadisin Metinleri
1.	İbn Mes’ûd	Sıfâtü’l-münâfikîn	1. “Biz Resûlullah (s.a.v) ile birlikte Mina’da bulunuyorken, aniden ay iki parçaya ayrıldı. Bir parçası dağın arkasında, diğer parçası ise önündeydi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v) bize: “Şahit olun!” dedi.” ²² 2. “Ay, Resûlullah (s.a.v) zamanında ikiye bölündü. Dağ, bu yarılmanın bir parçasını örttü; diğer parçası ise dağın üzerindiydi. Bunun üzerine Resûlullah: Şahit olun! diye buyurdu.” ²³
2	Abdullah ²⁴	Sıfâtü’l-münâfikîn	“Ay, Hz. Peygamber zamanında ikiye bölündü. Bunun üzerine Hz. Peygamber: Şahit olun! dedi.” ²⁵
3.	Enes b. Mâlik	Sıfâtü’l-münâfikîn	1. “Mekke halkı, Resûlullah’tan (s.a.v) kendilerine bir mucize göstermesini istedi; o da onlara ayın yarılmasını gösterdi.” ²⁶ 2. “Ay, ikiye bölündü.” ²⁷
4.	İbn Abbas	Sıfâtü’l-münâfikîn	“Ay, Hz. Peygamber zamanında yarıldı.” ²⁸
5.	İbn Ömer	Sıfâtü’l-münâfikîn	“Ay, Resûlullah (s.a.v) zamanında ikiye bölündü. Dağ, bu yarılmanın bir parçasını örttü; diğer parçası ise dağın üzerindiydi. Bunun üzerine Resûlullah: Şahit olun! diye buyurdu.” ²⁹

Tirmizi’nin <i>es-Sünen</i> Adlı Eseri			
	Sahâbe Râvisi	Konu	Hadis Metinleri
1.	İbn Mes’ûd	Tefsir	1. “Bizler Allah Resulü (s.a.v) ile birlikte Mina’da iken, ay iki parçaya ayrıldı, bir parçası dağın arkasında, diğer parçası da önünde. Allah Resulü (s.a.v) bize: Şahit olun! dedi, yani “Kıyamet yaklaştı ve ay yarıldı.” ³⁰ 2. “Ay, Hz. Peygamber döneminde ikiye bölündü. Bunun üzerine Hz. Peygamber bizlere: Şahit olun! dedi.” ³¹
2.	İbn Ömer	Fiten	“Ay, Hz. Peygamber döneminde parçalandı. Hz. Peygamber bunun üzerine: Şahit olun! dedi.” ³²
		Tefsir	“Ay, Hz. Peygamber döneminde parçalandı. Hz. Peygamber bunun üzerine: Şahit olun! dedi.” ³³

¹⁸ Buhârî, “Tefsir” 54/4867.

¹⁹ Buhârî, “Tefsir” 54/4868.

²⁰ Buhârî, “Menâkıb” 27/3638.

²¹ Buhârî, “Tefsir” 54/4866.

²² Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *Sahîh-i Müslim* (Riyad: Dârü’l-Efkarü’d-Devliyye, 1419), “Sıfâtü’l-münâfikîn” 8/7072.

²³ Müslim, “Sıfâtü’l-münâfikîn” 8/7073.

²⁴ Müslim, Abdullah b. Mes’ûd ve Abdullah b. Abbas ismini belirgin olarak zikrederek onlardan yaptığı nakillerin yanı sıra söz konusu rivayet metinlerini bazen salt Abdullah ismi ile de nakletmektedir. Muamma bırakılan bu husus nedeniyle Müslim’in hangi Abdullah’ı kastettiği bilinmemektedir. Bu nedenle biz de ayrı bir kişi olarak ele almayı uygun gördük.

²⁵ Müslim, “Sıfâtü’l-münâfikîn” 8/7071.

²⁶ Müslim, “Sıfâtü’l-münâfikîn” 8/7076.

²⁷ Müslim, “Sıfâtü’l-münâfikîn” 8/7078.

²⁸ Müslim, “Sıfâtü’l-münâfikîn” 8/7079.

²⁹ Müslim, “Sıfâtü’l-münâfikîn” 8/7074.

³⁰ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezid) et-Tirmizî, *es-Sünen* (Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâli, 1395), “Tefsir” 54/3285.

³¹ et-Tirmizî, “Tefsir” 54/3287.

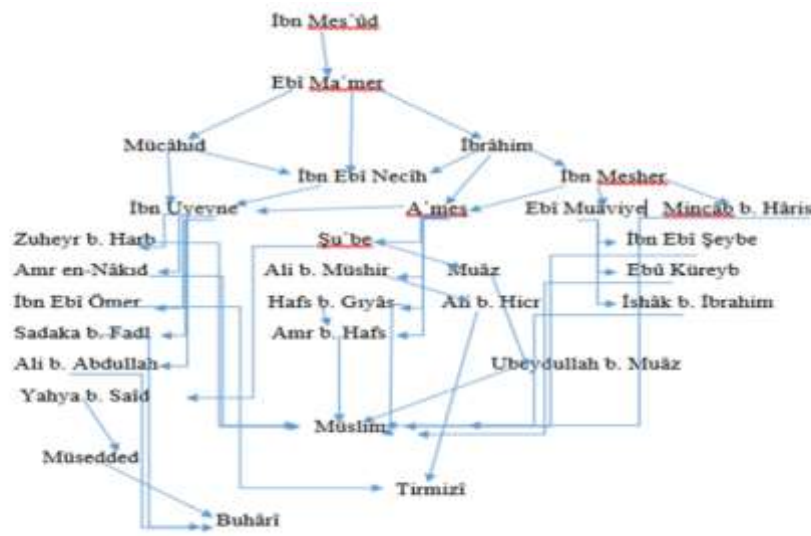
³² et-Tirmizî, “Fiten” 19/2181.

³³ et-Tirmizî, “Tefsir” 54/3288.

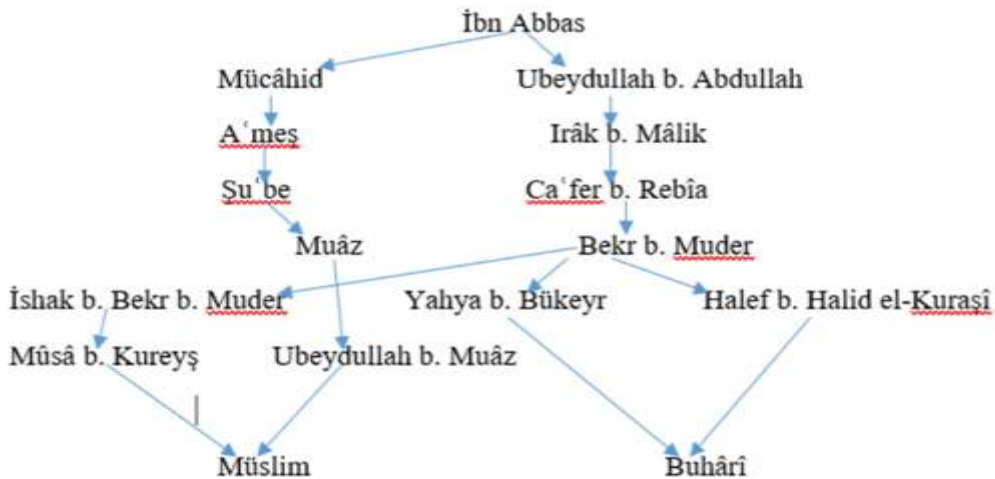
3.	Enes b. Mâlik	Tefsir	"Mekke halkı Hz. Peygamber'den bir mucize istediler, bunun üzerine Mekke'de ay iki kez yarıldı ve Kamer süresinin "Kıyamet yaklaştı, ay yarıldı." âyetinden "Devamlı bir sihirdir" âyetine kadar olan kısım nâzil oldu." ³⁴
4.	Cübeyr b. Mut'im	Tefsir	"Ay, Peygamber zamanında yarıldı. Hatta bu dağda ve şu dağda iki parçaya bölündü. Dediler ki, "Muhammed bizi büyüledi." Bazıları da dedi ki, "Eğer bizi büyülediyse de bütün insanları büyüleyemez." ³⁵

Tabloda da görüldüğü gibi mevzu bahis rivayet farklı lafız, yargı ve eklemelerle nakledilmiştir. Hadisin ele alındığı konu dağılımına bakıldığında ise başta tefsir olmak üzere Menâkıb, sıfâtü'l-münâfikîn ve fiten gibi kitaplarda işlenmiştir. İçeriği itibarı ile nübüvvet veya mucize bağlamlarında ele alınmaması dikkate değer bir husustur. Aynı şekilde Tirmizî tarafından bir fiten hadisesi olarak zikredilmesi de üzerine düşünülmesi gereken diğer bir husustur. Hadisin sahâbe râvisi, hadisin geçtiği konunun bağlamı ve hadis metninin farklılıkları tablo halinde gösterildikten sonra her bir sahâbe râvisinin tariklerini görebilmek adına isnad ağını görsel üzerinden şu şekilde somutlaştırmak yerinde olacaktır.

Resim 1: İbn Mes'ûd Tarikinin İsnad Ağı:

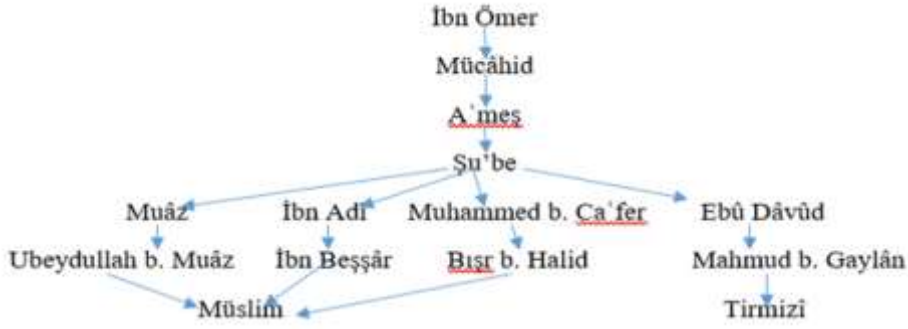
Resim 2: İbn Abbas Tarikinin İsnad Ağı:

³⁴ et-Tirmizî, "Tefsir" 54/3286.

³⁵ et-Tirmizî, "Tefsir" 54/3289.

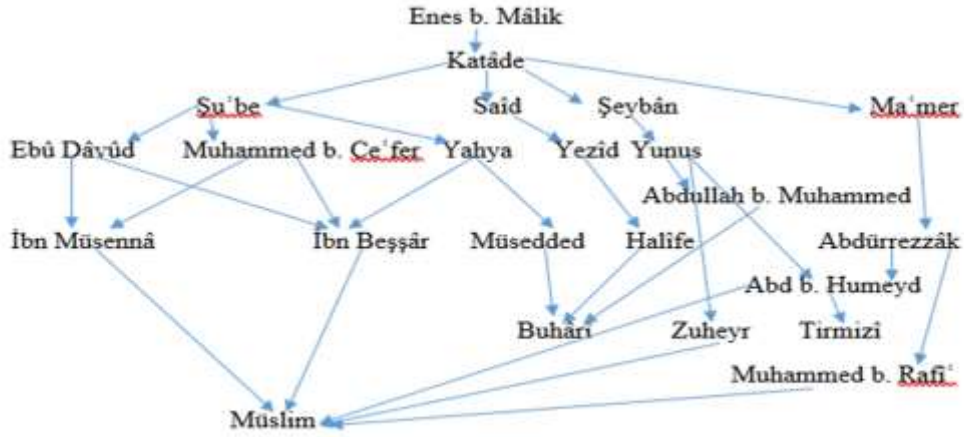
Resim 3: İbn Ömer Tarikinin İsnad Ağı:

Resim 4: Cübeyr b. Mut'im Tarikinin İsnad Ağı:

Resim 5: Enes b. Mâlik Tarikinin İsnad Ağı:

2. İnşikâku'l-Kamer Hadisi ile İlgili Bazı Mûlahazalar

İnşikâku'l-kamer hadisi, erken dönem hadis eserlerin birçoğunda bulunmakla beraber çalışmamızın merkezine aldığımız ve İslâm âlimleri tarafından en sahih hadisleri içerdikleri yönünde görüş bildirilen Kütüb-i Sitte eserlerinde Buhârî ve Müslim'in *Sahihleri* ile Tirmizî'nin *Sünen* eserlerinde yer edindiğini görmek mümkündür. Sened ağlarında da görüldüğü gibi hadis birden fazla tarik ile intikal etmiştir. Tariklerin her biri dikkate alındığında hadisin ana teması değişmemekle birlikte aralarında lafız farklılıkları bulunduğu görülmektedir. Hatta hadisin bazı tariklerinde sadece Hz. Peygamber döneminde inşikâku'l-kamer'in gerçekleştiği ifade edilirken diğer tariklerde olay daha ayrıntılı olarak işlenmektedir. Zira İbn Abbas rivayetlerinde sadece "Ay Hz. Peygamber döneminde yarıldı." ifadesine yer verilirken; İbn Ömer tarikinde İbn Abbas rivayetine "Hz. Peygamber de şahit olun dedi" ziyadesi ile nakledilmiştir. İbn Mes'ûd tariklerinde ise yine kendi aralarında lafız farklılıkları olmakla beraber hadise biraz daha ayrıntılandırılarak sunulmaktadır. Zira İbn Mes'ûd rivayetlerinde İbn Ömer tarikinin metni kullanılmakla birlikte ayın yarılması olayını daha da belirgin hale getiren "ay iki parçaya ayrıldı, ay iki parçaya ayrıldı"

bir parçası dağın üstünde iken diğer parçası dağın arkasında idi, Mina'da Hz. Peygamber ile beraber iken ay ikiye ayrıldı ayın bir parçası dağa doğru gidiyordu o da şahit olun dedi" şeklindeki tasvirlerle rivayet edilmiştir.

Enes b. Mâlik'in rivayetlerinde durum İbn Mes'ûd rivayetlerinden pek de farklı olmamıştır. Nitekim Enes'e nispet edilen rivayetler dikkate alındığında ayın yarılması konusu değişmemekle birlikte bazı tariklerinde basit bir anlatımla "ay ikiye ayrıldı" şeklinde nakillerde bulunmakla beraber bazı rivayetlerinde hadisin sebebi vürudu anlatılmaktadır. Zira ona göre "Mekke ehli Hz. Peygamber'den görebilecekleri bir mucize istediler." bunun üzerine Hz. Peygamber de onlara "ayın yarılmasını" gösterdi. Enes'in Mekke ehlinin mucize istemeleri anlatısında ayın iki defa yarıldığını söylemesi de dikkate değer diğer bir husustur.³⁶ Bu konuda İbn Mes'ûd, İbn Ömer ve İbn Abbas rivayetlerinden ayrılan Enes rivyeti, bu olayın Kamer sûresinin ilk âyetlerinin nüzûl sebebi olduğunu da belirtmiştir. İnşikâku'l-kamer rivayetinin Cübeyr b. Mut'im versiyonu ise İbn Mes'ûd rivyetiyle kısmi benzerlik gösterse de ayın yarılması hadisesinin sadece bir kısım insan tarafından müşahade edilmediğini, aksine dışardan gelen kimseler tarafından da hadisenin görüldüğünü ikrar ettiren ifadeler bulunmaktadır. Zira Cübeyr'in nakli "Hz. Peygamber döneminde ay ikiye ayrıldı. Hatta ayın bir parçası şu dağın, diğer parçası da şu dağın üstünde idi. Mekke ehli Muhammed bize sihir yaptı; fakat herkesi büyüleyemez' dediler." şeklindedir.

Sadece Kütüb-i Sitte özelinde dahi birçok sened ile nakledilen inşikâku'l-kamer hadisi, ana tema değişikliğe uğratılmadan farklı ziyadeler ile nakledilmiştir. Tarikler arasında bulunan lafız farklılıkları hadisin gözlem neticesinde oluşan bir anlatının tasviri olması ya da hadisi nakleden sahâbi râvinin farklı zaman dilimlerinde rivayetlerde bulunmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bununla beraber râvi tasarruflarının da bariz bir şekilde görüldüğü söylenebilir. Nitekim İbn Abbas tariki dışında diğer senetlerin her birinde ilk iki tabakada birer râvi üzerinden hadis nakledilmiştir. Bundan hareketle ilk iki tabakada aynı lafızlarla nakledilen rivayetlerin sonraki tabakalarda senedin farklılaşması, beraberinde râvi tasarrufları olan lafız farklılıklarını meydana getirmiştir.

Rivayetlere kaynağı cihetiyle bakıldığında ise farklı nispetler söz konusu olduğu görülmektedir. Zira İbn Ömer, İbn Mes'ûd, Enes b. Mâlik ve Cübeyr b. Mut'im tariklerinde herhangi bir merfûluk problemi görünmez iken İbn Abbas tariklerinde muhaddisler arasında da tartışma konusu olan "Hz. Peygamber zamanında" ifadesi ile nakledilmiştir. Bu ifadeyle nakledilen hadislerin merfû mu yaksa mevkuf mu kabul edileceği hususundan ihtilafların olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca inşikâku'l-kamer hadisesinin Mekke döneminde vuku bulduğu dikkate alındığında Medine'de yaşayan ve hadisenin meydana geldiği vakitte henüz doğmamış veya çok küçük yaşta olan Enes b. Mâlik üzerinden nakledilmesi de üzerinde durulması gereken diğer bir mevzudur. Aynı şeyleri Abdullah b. Abbas için de söylemek mümkündür. Zira vakianın hicretten yaklaşık beş yıl önce gerçekleşmesi onun henüz dünyaya gelmediği; bu nedenle de hadiseye bizatihi şahitlik edemeyeceğini belirtmek gerekmektedir. Söz konusu durum dikkate alındığında gerek Enes'in gerek İbn Abbas'ın mevzu bahis hadisin başka sahâbe üzerinden aldığını söylemek hata olmayacaktır. Enes ve İbn Abbas'ın hadisi aldıkları sahâbi râvisini atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'e nispet etmeleri hadis literetüründe sahâbe mürseli olarak adlandırılmaktadır. Bir inkıta problemi kabul edilen irsalde düşen râvinin sahâbi olduğunun bilinmesi, problemi ortadan kaldırmaktadır. Bundan hareketle de muhaddisler, sahâbe mürselinin hadis için bir problem teşkil etmediğini kabul etmektedirler.³⁷

3. Mu'tezile'nin Yaklaşımı

H. II. asırdan itibaren Basra'da Müslüman düşünürler tarafından temsil edilen Mu'tezili eğilim, hızlı bir şekilde yayılarak başta Bağdat olmak üzere birçok ilim merkezinde boy göstermiştir. Mu'tezile'nin teşekkülünde Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan iç çekişme ve ihtilaflara çözüm üretme, fetihler nedeniyle genişleyen İslâm coğrafyasının yabancı

³⁶ İbn Hacer (öl. 852/1449), söz konusu rivayette geçen ayın iki defa yarılması meselesini İbn Kayyım (öl. 751/1350) ve İbn Kesir'e (öl. 774/1373) atıfta bulunarak "iki parça" yerine "iki defa" ifadesinin yanlış kullanımından kaynaklı bir hatanın bulunduğunu söylemektedir. Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethu'l-bârî bi-şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379), 7/183.

³⁷ Sahâbe mürselinin delil değerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Salâhiddin Abdîrahmân b. Müsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-hadis*, thk. Nurettin İtr (Dimaşk: Dârü'l-fıkr, 1406/1986), 56; Mehmet Turan, *Sahâbe Mürseli* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023).

din ve kültürlerden etkilenmesine karşı dini savunma psikolojisi, felsefeye ilginin büyümesi ve tercüme faaliyetlerinin hız kazanması gibi etkenlerin varlığı tartışılmaz büyüklüktedir.³⁸ Belli hedefler doğrultusunda teşekkülünü tamamlayan Mu'tezile, benimsediği ilkeler ışığında hedeflerine ulaşmada dini naslara farklı bir yaklaşım getirmiştir. Bu yönüyle de Mu'tezile dinin temel naslarını anlama ve yorumlamada yeni bir kapı açmıştır. Mu'tezili âlimlerin, geliştirdikleri perspektifle yaklaştıkları naslardan biri de inşikâku'l-kamer hadisesi ve bunun naslarla temellendirilmesi meselesidir. Dolayısıyla söz konusu hadiseye yaklaşımları menfi veya müspet tutumlarından bağımsız olarak şu ilkeler doğrultusunda ele alınacaktır:

3.1. İtikatta Âhâd Haberin Hüccet Oluşu

Mütevâtir seviyesine ulaşmayan,³⁹ doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan haber⁴⁰ şeklinde tanımlanan âhâd haberin İslâm dini itikadını oluşturmada delil olup olamayacağı hususu erken dönemden itibaren muhaddis, kelimci ve usûl âlimleri tarafından tartışıla gelmiştir.⁴¹ Cumhur, Kur'an ve mütevâtir haberin kesin bilgi; âhâd haberin ise zan ifade ettiğini⁴² bu nedenle de Allah'ın birliği, Peygamberin ispatı, kıyamet ahvali, cennet ve cehennem gibi birçok meselede âhâd haberin delil olamayacağını savunmaktadır.⁴³ Cumhurun aksine belli vasıflara sahip âhâd haberin amel gerektirdiği gibi zorunlu bilgi de ifade ettiğini, bu nedenle de mütevâtir haber gibi itikatta da delil olabileceği de Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Ebû'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 324/935-36), İbn Hazm (öl. 456/1064) ve İbn Teymiyye (öl. 728/1328) gibi âlimler tarafından savunulmuştur.⁴⁴

Kesin bilgi ifade etmediği için âhâd haberin itikad meselelerinde delil olmayacağı savunusu Mu'tezile tarafından da benimsenmiştir. Bu yönüyle cumhur ile aynı anlayışı paylaşmıştır. Aynı zamanda onlar, âhâd haberlerin bilgi ifade etme potansiyelini yok saymayarak, karinelerle desteklendiği takdirde bu tür haberlerin de bilgi ifade edebileceğini savunmuştur.⁴⁵ Fakat bu bilginin mütevâtir haberin verdiği zarûrî bilgiden farklı olduğunu ve dolayısıyla nazarî olduğunu belirtmektedirler.⁴⁶

Âhâd haberin kesin bilgi ifade etmediğini, bu nedenle de itikatta delil olamayacağını savunan ve Mu'tezili âlimlerin de içinde bulunduğu birçok ulema⁴⁷ teoride savunularına sadık kalmışlarsa da pratikte buna pek uydukları söylenemez. Zira ihtiyaç duydukları meselelerde âhâd haber olmalarına rağmen bu türden rivayetle itikadî düşüncelerini temellendirdikleri görülmektedir. Kanaatimizce Mu'tezile'nin inşikâku'l-kamer hadislerine yaklaşımları da bu kabildendir. Nitekim inşikâku'l-kamer hadisesinin nakli gerek mücize gerek rivayet bağlamında ele alınsın muhaddisler tarafından mütevâtir haber olarak konu edinilmemiştir.⁴⁸ Aynı şekilde Mu'tezili âlimler nezdinde de mütevâtir haber olarak görülmemiştir. Hatta Nazzâm (öl. 231/845) tarafından hadiseye dair hiçbir rivayet kabul edilmemiş, ilgili âyette yer alan ifadenin ise Hz. Peygamber döneminde vuku bulduğu savunusunun aksine kıyamet alametlerinden biri olduğu ve kıyametin kopacağı zaman yakın bir vakitte ayın yarılmasının gerçekleşeceği savunulmuştur. Nazzâm'ın bu konudaki düşüncesi, Mu'tezili gelenekte kabul görmemiş olmalı ki hadiseyi konu edinen Mu'tezili âlimlerin hemen hemen tamamı onu bu düşüncesi nedeniyle tenkit etmiştir. Örneğin Kâdî Abdülcebbâr (öl. 415/1025), *Tesbittü delâilî'n-nübüvve* adlı eserinde inşikâku'l-kamer hadisesini konu etmiş, nübüvvetin tespitinin mücizesi bağlamında ele alarak hadisenin Mekke'de vuku bulduğunu söylemiştir. O, mevzu bahis olayı anlatan pasajlarda şu

³⁸ Osman Aydın, "Mu'tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları", *Marife Dergisi* 3/3 (2003), 32-36.

³⁹ Ebû'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar fî şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser* (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1990), 32.

⁴⁰ Muhammed b. Ali Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 2/79; Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, 127.

⁴¹ Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet ilimlerinde haber-i vahitlerin itikat ve teşri yönlerinden değeri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988), 135.

⁴² Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, 128.

⁴³ Koçkuzu, *Rivayet ilimlerinde haber-i vahitlerin itikat ve teşri yönlerinden değeri*, 139-141.

⁴⁴ Koçkuzu, *Rivayet ilimlerinde haber-i vahitlerin itikat ve teşri yönlerinden değeri*, 136-138.

⁴⁵ Ebû'l-Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fikh*, 2/79; Hansu, *Mu'tezile ve Hadis*, 129; Abdulvasıf Eraslan, *Mu'tezile'de Haber Teorisi Kâdî Abdülcebbâr Örneği* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020), 156.

⁴⁶ Eraslan, *Mu'tezile'de Haber Teorisi Kâdî Abdülcebbâr Örneği*, 156.

⁴⁷ Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî Kâdî, *el-Muhtasar fî usulü'd-din*, ts., 79.

⁴⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/184.

açıklamalara yer vermiştir: “Aydın berrak olduğu bir gecede Hz. Peygamber bazı sahâbiler ile yürüyordu ki bir grup müşrik ile karşılaştılar. Müşrikler: Ey Muhammed! Gerçekten peygamber olduğunu düşünüyorsan rabbinden şu ayı ikiye ayırmasını/bölmesini iste dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber rabbinden ayın yarılmasını istedi ve ay yarıldı. Müşrikler ise gördüklerinin bir sihir olduğunu söylediler.”⁴⁹

Kâdî, hadiseyi tasvir ettikten sonra hadisenin gerçekliğini zarûrî mi yoksa istidlâlî bilgi ile mi temellendirdiğini açıklamaktadır. O, nübüvvetin tespitinde başvurulması kaçınılmaz olan bu hadisenin kesin olarak vuku bulduğunu söyleyerek bu kanıya zorunlu bilgiyle değil istidlâl ile ulaştığını belirtmektedir. İstidlâlî bilgi ise mütevâtir değil âhâd haberin niteliğidir. Dolayısıyla Kâdî'nin nübüvvetin tespiti gibi itikadî bir meselede mütevâtir haber yerine kesin bilgi ifade etmediğini ve dolayısıyla itikad konularında delil olamayacağını söylediği âhâd haber ile temellendirme yaptığı görülmektedir.⁵⁰ Aynı meseleyi *Tenzihü'l-Kur'an ani'l-metâin* adlı tefsir eserinde de inceleyen Kâdî, haberin mütevâtir olarak nakledilmemesi üzerine yapılan itirazlara cevaben hadisenin âhâd haber ile gelmesinin de pekala mümkün olduğunu belirtmesi de kanaatimizi güçlendirmektedir.⁵¹ Bu konuda Mu'tezilî âlimlerden fikir beyan eden yalnızca Kâdî olmamıştır. Nitekim onunla beraber Cüşemî (öl. 494/1101) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi birçok kişi meseleyi irdelemektedirler.

Cüşemî, Kamer sûresinin tefsirini yaparken konuyu ele almakta ve bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. O, mevzu bahis âyetin sebep-i nüzûlünü şu şekilde açıklamaktadır: “Hz. Peygamber gece vakti bir grup Kureyş müşrikleri ile karşılaştı. Onlar kendisine inanmaları için Hz. Peygamber'den bir mucize talep ettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, ayı ikiye yarıdı. Bu hadise sadece orada bulunanlar tarafından değil Mekke'nin dışında olanlar tarafından da görüldü.” Cüşemî, hadiseyi birkaç yönüyle ele almakla beraber hadisenin dayanağı olan rivayetlerin zorunlu bilgi ifade ettiğine veya mütevâtir haber olduklarına dair bir açıklama yapmamaktadır. Hatta hadisenin vuku bulmadığını savunanları eleştirirken olayın rivayetlerle şöhret bulduğunu ifade etmiştir. Bundan hareketle de Cüşemî'nin bahsettiği rivayetleri mütevâtir seviyesinde görmediği söylenebilir. Dolayısıyla Cüşemî'nin âhâd olarak gördüğü inşikâku'l-kamer rivayetleriyle nübüvvetin tespiti gibi itikadî bir meselede istişhâd ettiği kanaatine varılmaktadır. O, Ebû Ali el-Cübbâî'nin (öl. 303/916) de kendisi gibi düşündüğünü söyleyerek yaklaşımını temellendirmektedir.⁵² Zemahşerî ise *el-Keşşâf* adlı tefsir eserinde Kamer sûresini tefsir ederken mevzu bahis meseleyi nübüvvetin ispatı bağlamında Hz. Peygamber'in bir mucizesi olarak ele almaktadır. O, söz konusu olayın vuku bulmadığı, kıyamete yakın bir zamanda meydana geleceğini söyleyenleri tenkit etmekte, aksini ispat etmek adına da birden fazla rivayet ile görüşünü temellendirmektedir. Zemahşerî, her ne kadar istişhâd ettiği rivayetlerin mütevâtir veya âhâd olduğuna değinmese de bu konuda nakledilen rivayetlere rağmen hadiseyi kabul etmeyen kimselere mütevâtir haberi inkâr ettikleri için tenkit yöneltmemesi onun da bu tür haberleri mütevâtir seviyesinde bulmadığını göstermektedir.⁵³ Görüldüğü gibi inşikâku'l-kamer hadisesini nakleden rivayetlerin âhâd haber olduğu, âhâd haberin de itikatta delil olamayacağını savunan Mu'tezile tarafından kabul edilmesine rağmen nübüvvetin ispatı bağlamında teoride benimsedikleri ilkelere uymayarak âhâd haber ile istişhâd ettikleri görülmektedir.

3.2. Umûmü'l-Belvâ İlkesi

Yaygınlığı nedeniyle bilinmemesinin mümkün olmadığı hadiseler anlamında kullanılan umûmü'l-belvâya konu olan haberin niteliği İslâm uleması tarafından etraflıca tartışılmıştır. Zira herkesçe bilinmesi gereken bir hususun haber-i vahid ile bildirilmesi veya bize intikal ettirilmesi cumhurun aksine başta Hanefî fukahası olmak üzere ehl-i rey tarafından kabul

⁴⁹ Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî Kâdî, *Tesbitü delâilî'n-nübüvve* (Kahire: Mektebetu Sekafetu'd-Diniyye, 2007), 86.

⁵⁰ Kâdî, *Tesbitü delâilî'n-nübüvve*, 86.

⁵¹ Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî Kâdî, *Tenzihü'l-Kur'an 'ani'l-metâ'in* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 396; Sefa Bardakçı, "Kâdî Abdülcebbar'ın İnşikâku'l-kamer Görüşü", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 2009, 166.

⁵² Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim Cüşemî, *et-Tehzib fi't-Tefsir* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Lübnânî, ts.), 9/6675-66677.

⁵³ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki javâmi'izî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vüçûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, ts.), 41-432.

görülmemiştir.⁵⁴ Onlara göre Hz. Peygamber, insanların ihtiyaç duyduğu her şeyi tebyin etmekle görevlidir. Hz. Peygamber'in beyanını alanların ise kendilerinden sonra gelenlere aktarmaları gerekmektedir. Hz. Peygamber'in beyanı umûmü'l-belvâdan bir mesele ise sonrakilere yaygın bir şekilde nakledilmesi kaçınılmaz olur. Buna rağmen nakil, şöhret bulamamışsa o zaman haberin ya noksan ya da mensuh oluşu üzerine durulması gerekir. Nitekim hadise sabit olsaydı herkesin bilmesi veya görmesi gereken bir husus, bir kişinin haberi ile teferrüd etmezdi. Şehir halkından sadece bir kişinin ramazan hilalini gördüğünü söylemesinin makbul olmadığı örneğinde görüldüğü gibi bu türden hiçbir rivayetin de kabul edilemeyeceği savunulmaktadır.⁵⁵

Hanefî fakihlerce gündeme getirilen umûmü'l-belvâ meselelerinde haber-i vahîd'in şaz olması ilkesi, görüşlerini hadislerle temellendirmeye çalışan Mu'tezile uleması tarafından da zaman zaman kullanılmıştır. Zira nübüvvetin temellendirilmesinde hissî mucizelere başvuran Mu'tezile âlimleri, haberi vahîd ile nakledilen inşikâku'l-kamer rivayetlerini konu etmişlerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nazzâm dışında Mu'tezilî âlimlerin birçoğu ayın yarılması gibi herkesin görmesi gereken bir hadisenin haber-i vahîd ile nakledilmesinde bir beis görmemektedir. Hatta zikredilen sebepten ötürü söz konusu rivayetleri kabul etmeyen Nazzâm'ın itirazlarına cevap verilmiş ve yeri geldiğinde tenkit yöneltmişlerdir. Zira Nazzâm, ayın Hz. Peygamber döneminde yarıldığını kabul etmeyerek âyette zikredilen inşikâkın kıyamet alameti olduğunu; dolayısıyla kıyamete yakın bir vakitte gerçekleşeceğini belirtmektedir. O, bu konuda nakledilen rivayetleri de umûmü'l-belvâya uymadıkları gerekçesi ile reddetmektedir. Ona göre mevzu bahis rivayetler sabit olsaydı ayın yarılması gibi büyük bir hadisenin şarkta ve garpta bulunan bütün insanlarca görülmesi gerekirdi. Ancak rivayetlerin sadece birkaç kişi üzerinden nakledilmesi onların sübutunu zedelemektedir.⁵⁶

Nazzâm'ın bu konudaki yaklaşımına, tespit edebildiğimiz kadarıyla Mu'tezilî gelenekte yapılan ilk itirazın Kâdî Abdülcebbâr'a ait olduğunu söylemek hata olmayacaktır. Ona göre Nazzâm'ın inşikâku'l-kamer hadisesinin gerçekleşmediğini söylemesi başlı başına sorun iken bu hadiseye ilişkin nakledilen haberleri kabul etmemesi ayrı bir problemdir. Özellikle herkesin görmesi gereken bir olayın sadece birkaç kişi tarafından nakledilmesinden hareketle rivayetlerin delil değerini kabul etmeyen Nazzâm'a ayın yarılması meselesinde herkesin müşahadesinin gerekli olmadığını birkaç yönden belirtmektedir. Ona göre ay tutulmasında olduğu gibi inşikâku'l-kamer de gece vakti vuku bulduğu için insanların çoğu o vakte muttali olamamıştır veya o vakitte hadisenin vuku bulacağından haberleri olmamıştır. Ay tutulması gece uyanık olan sadece bir veya birkaç kişi tarafından görülmesinin imkânı gibi ayın yarılmasını da sadece böyle bir talep ile Peygamber'e müracaat eden kimseler ile orada bulunanlar tarafından görülmesi mümkün olmuştur. Zikredilen açıklamalarla da yetinmeyen Kâdî, inşikâku'l-kamerin herkes tarafından görülmemesinin diğer bir savunmasını ise kulun maslahatı bağlamında yapmaktadır. Ona göre başka yerlerde bulunan yalancılar, yalanlarını tasdik edici bir emare olarak göstermemeleri için Allah (c.c), inşikâku'l-kameri sadece orada bulunan kimselerin görebileceği bir şekilde meydana getirmiştir.⁵⁷

Kâdî, "gerçek anlamda bir ay yarılması yaşınsaydı bu apaçık (zahiren-tevâtüren) nakil ile intikal ederdi" yaklaşımını başka bir eserinde konu edinirken yine benzer cevaplar üretmektedir. Ona göre ay yarılması, havanın açık olduğu ile bulutlu olduğu bir gecede aynı oranda görülmesi mümkün değildir. Dolayısıyla bulutlu bir gecede hadise esnasında orada bulunmayan kimselerce de görülmesini ve nakledilmesini beklemek hata olur. Bu nedenle bu türden hadiselerin mütevâtir olarak nakledilmesini vacip görmek yerine âhâd haberlerle de rivayet edilmesini caiz görmek gerekmektedir.⁵⁸ O, diğer bir eserinde ise herkes tarafından görülmüş olması gereken bir olayın âhâd haber ile nakledilmesinin kabul edilemeyeceğini söyleyenleri tenkit ederek itirazları yanıtlamakta ve bu hususa birkaç ihtimale işaret

⁵⁴ Bk. Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği* (İstanbul: İfav yayınları, 2017), 115;158.

⁵⁵ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1414), 1/368; Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî*, thk. Sâid Bekdaş (Beyrut: Darü'l-Beşâirî'l-İslâmiyye, 1437), 3/16; İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 176-177; Ahmet Aydın, "Bir Hadis Tenkid Kriteri Olarak Umûmü'l-Belvâ Kavramı", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 365-375.

⁵⁶ Kâdî, *Tesbitü delâilî'n-nübüvve*, 85.

⁵⁷ Kâdî, *Tesbitü delâilî'n-nübüvve*, 86-87.

⁵⁸ Kâdî, *Tenzihü'l-Kur'ân 'ani'l-metâ'in*, 396.

etmektedir. O, ayın yarılmasının herkesçe görülmediğini veya çok kişi tarafından nakledilmediğini, hadisenin kısa bir sürede gerçekleşip sona ermesine bağlamaktadır. Dolayısıyla Kâdî, olayın orada bulunanların dışında kimsece görülmediğine veya birçok kişi tarafından görülmesine rağmen bunlardan sadece birkaçı tarafından nakledilme olasılıkları üzerinde durmaktadır. Ebû Hâşim el-Cübbâî'ye (öl. 321/933) de atıfta bulunan Kâdî, onun ayın yarılmasının herkesçe görülmemesini, Allah'ın iradesine bağladığını belirtmektedir. Nitekim Allah (c.c), sadece mucizeyi talep eden kimselerin görmesine izin vermiş diğerlerinin ise görmesini engellemiştir.⁵⁹

Mu'tezilî ulemeden Cüşemî de herkesçe görülmesi gereken bir olayın yalnızca birkaç kişi üzerinden nakledilmesini problemlili gören muhaliflerini tenkit etmektedir. Ona göre şöhret bulacak kadar kişi tarafından nakledilmiştir. Cüşemî, hadisenin herkesçe görülmemiş olması olasılığını da Kâdî gibi ihtimaller üzerinden cevaplandırmaya çalışmaktadır. Nitekim ona göre bulutlu gecelerde herkesin aynı oranda ayı görmesi mümkün değildir. Aynı şekilde gece uyuma ve istirahat vaktidir, bu vakitte cereyan eden bir hadisenin herkes tarafından görülmesini beklemek hata olur. Cüşemî, aynı zamanda Hz. Peygamber döneminde söz konusu olaydan bahsedildiğinde itiraz yapılmadığını veya hadisenin gerçekleşmediğine ilişkin bir tartışmanın yapılmadığını söyleyerek de az kişi tarafından nakledilmesinin bir problem teşkil etmediğinin altını çizmektedir.⁶⁰

İnşikâkû'l-kamer hadisesi ve bu hadisenin âhâd haber ile nakledilmesi meselesinde Ebû Hâşim el-Cübbâî, Kâdî ve Cüşemî'nin muhaddislerden farklı düşünmedikleri söylenebilir. Hatta bu konuda ürettikleri cevap ve antitezlerin tamamı büyük oranda örtüşmektedir. Örneğin Hattâbî (öl. 388/998) de inşikâku'l-kamer rivayetlerinin sıhhatini konu edinirken herkesçe görülmesi gereken böyle büyük bir hadisenin sadece birkaç kişi üzerinden nakledilmiş olmasının rivayetlerin sıhhatini zedelediğini benimseyenleri tenkit etmektedir. Ona göre de uyku ve istirahat zamanı olan gece vaktinde hadisenin vuku bulması sadece orada bulunan kimseler tarafından görülmesine imkân vermiştir. Aynı şekilde uyanık olduğu halde başka bir yerde olanların hadisenin gerçekleştiği vakitte başka bir iş ile meşgul olma ihtimali de bulunmaktadır. Aydaki hareketliliği görmesine rağmen onun söz konusu durumla irtibatlandıramaması da yine ihtimaller dâhilindedir. Dolayısıyla hadisenin sadece birkaç kişi tarafından nakledilmesi rivayetlerin sahih olmadığı anlamına gelmemektedir.⁶¹ Hattâbî'nin yaklaşımı ile Nazzâm dışındaki görüşlerine başvurduğumuz Mu'tezilî âlimlerin anlayışı arasında pek bir farklılığın olmadığı söylenebilir. Dolayısıyla haberi vahidin itikatta delil değerinin olmadığını benimsemelerine rağmen görüşlerini temellendirmek adına âhâd haber olarak nakledilen inşikâku'l-kamer rivayetleriyle ihticâc eden Mu'tezile, umûmü'l-belvâya konu olan bir meselenin âhâd haberle nakledilmesine karşı çıkmalarına rağmen kanaatimizce aynı gerekçelerle haberleri kabul etmişlerdir.

3.3. Usûl-i Hamse

İslâm düşünce tarihinde itikad ile ilgili görüşlerini sistematik hale getiren ilk ekol olan Mu'tezile, akaide ilişkin yaklaşımlarını usul-i hamse olarak isimlendirdikleri tevhid, adalet, va'd ve va'id, menzile beyne'l-menzileteyn ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker şeklinde beş esas çerçevesinde oluşturmuşlardır. Mu'tezile, zikri geçen esasların benimsenmesini Müslüman olmanın bir gereği değil, ekolün alametifarıkası olduğunun altını çizmişlerdir. Onlara göre bir Mu'tezilî'yi Mu'tezilî olmayandan ayıran temel belirti bahsi geçen esasları kabul edip etmediğidir.⁶²

Mu'tezile, İslâm dininin temel nasları olan Kur'an ve hadis metinlerini ilişkili oldukları zikri geçen esaslar çerçevesinde anlamış, yorumlamış veya te'vil etmişlerdir. Örneğin âyet ve

⁵⁹ Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî Kâdî, *el-Muğnî fi ebvabi't-tevhid ve'l-'adl*, thk. Hadr Muhammed Nebha (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 16/366; Eraslan, *Mu'tezile'de Haber Teorisi Kâdî Abdülcebbar Örneği*, 270-271.

⁶⁰ Cüşemî, *et-Tehzib fi't-Tefsîr*, 9/6676.

⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 7/233.

⁶² Abdürrahîm b. Muhammed el-Hayyât, *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-red 'alâ İbni'r-Râvendî el-mülhid* (Mısır: Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2015), 127; Abdülcebbar b. Ahmed el-Hemedânî Kâdî, *Şerhu'l-usûli'l-hamse* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 2010), 114-116; İlyas Çelebi, "Usûl-i hamse", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 42/211; Veysi Ünverdi, "Mu'tezile'nin İnanç Sistemi; Usûl-i Hamse/Beş İlke ve Arka Planı", *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 2; Yasin Akan, "Kâdî Abdülcebbar'da Emir-İrade İlişkisi ve Mutlak Emrin Delâletine Dâir Meseleler", *Diyanet İlmî Dergi* 60/2 (2024), 597.

hadislerde geçen Allah'ın sıfatlarını tevhid esasına göre anlamaya çalışmışlardır ve bu bağlamda yorumlamışlardır. Aynı şekilde âyet ve hadis metinlerinde geçen Allah'ın fillerini adalet esası çerçevesinde yorumlamışlardır. Ehl-i sünnet kelimcilerin aksine onlara göre Allah'ın fillerinde kabih olmaktan münezze olmaları ve buna bağlı olarak da Allah'a bütün fillerinde hikmet ve adaleti gözetmesi zorunludur.⁶³ Onlar birçok itikadî meseleyi adalet bağlamında açıklamaya çalışmışlardır. Bu konulardan biri de nübüvvetir.

İslâm düşüncesinin temel mevzularından biri olan nübüvvet, kelimciler tarafından imkânı, gerekliliği ve ispatı gibi hususlar bağlamında ele alınmış ve açıklanmıştır. Mu'tezile ise zikredilenlerin yanı sıra nübüvveti, teklife muhatap olan insanın ihtiyaçlarını merkeze alan bir anlayışın zorunlu sonucu olarak Allah'ın insanlara bir lütfü şeklinde değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla onlar nübüvveti, insanlara bir lütuf olarak Allah'a zorunlu kılmaktadır.⁶⁴ Onlara göre bi'set, insanların maslahatı gereği hasen bir fiildir. Allah insanların maslahatının akli bilgiyle değil, şer'iyat ile bilinebileceğinin farkında olduğu için gereğini yapması zorunludur. Bu da doğrudan dini getiren kişinin varlığını zorunlu kılar. Nitekim mükellefin bağlayıcılığı, dine davet eden birinin varlığına bağlıdır.⁶⁵

Mu'tezile'nin bi'set düşüncesi, Berâhime gibi Allah'ın varlığına inanmalarına rağmen nübüvveti gereksiz gören ve reddeden muhalif zihin ve akımlara karşı bir savunma refleksi şeklinde ortaya çıkmış ve gelişim göstermiştir.⁶⁶ Mu'tezile, sadece nübüvvetin gerekliliği değil aynı zamanda ispatı üzerinde de yoğun çaba sarfetmiştir. Bu bağlamda mucizelere ayrı bir önem atfetmiştir. Zira onlara göre peygamberi bilmenin veya onları tanımanın iki yolu vardır: Ya doğrudan Allah'ın bizatihi hitabıyla "Bu benim resulümdür" diyerek ona mucize vermesi ya da hitap olmaksızın direkt mucizenin peygamber iddiasında bulunan kişinin elinde meydana gelmesi ile bilinmektedir. İki vaziyette de mucize ön plana çıkmaktadır.⁶⁷

Peygamber göndermek aslah esası gereğinde Allah'a vâcib olduğu gibi gönderdiği peygamberi mucize ile desteklemesi de zorunludur.⁶⁸ Bu cihetle nübüvvetin ispatı bağlamında mucizeye ayrı bir değer veren Mu'tezile, mucize kapsamında değerlendirilen birçok hadiseye başvurmuştur. Bunlardan biri de inşikâku'l-kamer hadisesidir. Daha önce de belirtildiği gibi mevzu bahis olayın vuku bulup bulmadığı veya bulmadıysa âyetin işaret ettiği vuku zamanını nasıl anlamamız gerekir; meydana gelmişse mahiyeti nedir gibi birçok husus itibarı ile tartışılmıştır. Sünnî gelenekte bu hadise incelendiği gibi Mu'tezilî gelenekte de ele alınmış ve nübüvvetin ispatı bağlamında değerlendirilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Nazzâm dışında Mu'tezilî âlimlerden Ebû Ali el-Cübbâî, Ebû Hâşim el-Cübbâî, Kâdî Abdülcebbar, Hâkim el-Cüşemî ve Zemahşerî'nin söz konusu olayın Mekke müşriklerinin mucize istemeleri üzerine Hz. Peygamber döneminde meydana geldiğini savunmuşlardır. Onlara göre Kamer sûresinin birinci âyetinde yer alan "Vakit yaklaştı ve ay yarıldı." sözü Hz. Peygamber eliyle meydana gelen inşikâku'l-kamer hadisesinin vuku bulduğunu göstermekle beraber Enes b. Mâlik, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Cübeyr b. Mut'im ve Huzeyfe gibi sahâbeden nakledilen rivayetlerle de hadisenin meydana geldiği desteklenmiştir. Tabiiilerden ise İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) ve Mücâhid (ö. 103/721) inşikâku'l-kamerin vuku bulduğunu benimsemiş ve bu minvalde nakiller zikretmiştir.⁶⁹

Mu'tezile'nin inşikâku'l-kamer olayına yaklaşımı ve bu konudaki delilleri incelendiğinde

⁶³ Kâdî, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 568; Halil İbrahim Bulut, *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mucizeler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 95; Meliha Bilge, *Mu'tezilî Düşünce Mucize* (İstanbul: İfav yayınları, 2021) 240-248.

⁶⁴ Mahsum Aytepe, *İlahî Yardım ve Özgürlük Diyalektiği (Mu'tezile'nin Lütuf Teorisi)* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018), 286; Ramazan Yıldırım, *Mu'tezile'nin Kelamî Polemikleri Hâkim el-Cüşemî Örneği* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2012), 187; Bilge, *Mu'tezilî Düşünce Mucize*, 240-248.

⁶⁵ Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed İbn Metteveyh, *el-Mecmû' fi'l-Muhîr bi't-teklîf* (Beirut: Dârü'l-Meşrik, 1962), 1/11-12; Kâdî, *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhid ve'l-'adl*, 15/87; Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim Cüşemî, *Tahkimu'l-ukûl fi teshihî'l-usûl* (Ürdün: Müessesetu'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2001), 175-176; Yıldırım, *Mu'tezile'nin Kelamî Polemikleri Hâkim el-Cüşemî Örneği*, 187; Aytepe, *İlahî Yardım ve Özgürlük Diyalektiği (Mu'tezile'nin Lütuf Teorisi)*, 286-287.

⁶⁶ Aytepe, *İlahî Yardım ve Özgürlük Diyalektiği (Mu'tezile'nin Lütuf Teorisi)*, 290.

⁶⁷ Yıldırım, *Mu'tezile'nin Kelamî Polemikleri Hâkim el-Cüşemî Örneği*, 188.

⁶⁸ Kâdî, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 568; Bulut, *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mucizeler*, 95; Bilge, *Mu'tezilî Düşünce Mucize*, 240-248.

⁶⁹ Kâdî, *Tenzihü'l-Kur'ân 'ani'l-metâ'in*, 396; Kâdî, *Tesbitü delâilî'n-nübüvve*, 85-88; Cüşemî, *et-Tehzîb fi't-Tefsîr*, 9/6675; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 431-432.

meseleye dair rivayetlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Zira bahsi geçen âyette bulunan ifadenin etrafında cereyan eden tartışmalara son noktayı koyacak olan rivayetlerdir. Huzeyfe b. Yemân dışındaki sahâbilerden nakledilen rivayetler Kütüb-i Sitte'de yer almaktadırlar. Cübeyr b. Mut'im rivayeti dışındakilerin tamamı ise Sahihayn'da bulunmaktadır. Genel itibari ile bir sıhhat problemi taşımadıkları bilinse de rivayetlerin, Mu'tezile'nin delil değeri olan hadisler için öne sürdükleri teorilerle örtüşmediklerinin altını çizmek gerekmektedir. Nitekim itikadî meselelerde âhâd haberin delil olamayacağı ve herkesin görmesi gereken bir hadisenin yalnızca birkaç kişi tarafından nakledilmesinin hadisin sıhhati için problem teşkil ettiği gibi genel kabulleri bulunmaktadır. Bu kabullerine karşın her ne kadar mütevâtire yakın veya nakillerle meşhur olmuş gibi açıklamalarla rivayetlerin delil değerini yükseltmeye çalışmışlarsa da hadiseye ilişkin nakledilen rivayetlerin bu durumu, âhâd haber oldukları gerçeğini değiştirmemektedir. Aynı şekilde rivayetlerin umûmü'l-belvâda şaz olarak gelmesi/vâki olmasını farklı teorilerle cevaplamaya çabalamışlarsa da ayın yarılması gibi büyük bir hadisenin birkaç kişi tarafından nakledildiği gerçeğini de değiştirmemektedir. Mu'tezilî âlimler, zikredilenlere rağmen mevzu bahis hadislerle görüşlerini temellendirdikleri görülmektedir.

Mu'tezilî âlimler, usûl-i hamsenin temel esaslarından biri olan adalet ilkesine hâlel gelmemesi ve bu bağlamda tesis ettikleri alametifarikaların zarara uğramaması nedeniyle rivayetlerin delil değeri üzerine geliştirdikleri teorilerinden ödün verdikleri söylenebilir. Onlara göre Allah'ın peygamber göndermesi, peygamberin tanınması ve ona iman etmenin göstergesi olarak mucize ile desteklemesi adaleti gereğidir. Bu nedenle benimsedikleri adalet ilkesini hâlel gelmesini önlemek için rivayetlerin kabulü için öne sürdükleri şartları ihlal ettikleri söylenebilir. Kanaatimizce açık bir şekilde söylenilmemişse de Mecelle'de bulunan "Zarar-i eşed, zarar-i ehaf ile izale olunur"⁷⁰ kaidesinin de belirttiği gibi Mu'tezile, inşikâku'l-kamer hadislerine yaklaşımlarında zarar-i eşed olan adalet ilkesinden ödün verme yerine zarar-i ahaf olan rivayetlerin kabulü için öne sürülen şartlardan ödün vermeyi tercih etmiştir.

Sonuç

Hadis metinlerinin Hz. Peygamber'e aidiyeti ve Hz. Peygamber'in muradına uygun bir şekilde anlaşılması sorunsalı erken dönemden itibaren devam edegelmiştir. Hadislerin Hz. Peygamber'e aidiyeti problemini belli başlı kaide ve kriterlerle çözmeye muhaddisler büyük oranda başarılı olmuşlarsa da aynı hadislerin Hz. Peygamber'in muradına uygun anlaşılması hususu çözülmüş değildir.

Bir metnin anlaşılması veya yorumlanmasının merkezinde insan faktörü bulunmaktadır. İnsanların her birinin diğerinden farklı bir tabiata, zihin dünyasına ve sosyo-kültürel yapıya sahip olmasının yanı sıra farklı fikhî veya itikadî ekollere mensup olmaları hadislerin anlaşılmasında farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Bu durumun asr-ı saadette birçok örneği olduğu gibi günümüze kadar İslâm tarihinin her evresinde de kendini gösterdiğini söylemek mümkündür. Örneğin, inşikâku'l-kamer rivayetleri bu kabildendir. Nitekim inşikâku'l-kamer hadisesinin vuku bulup bulmadığı meselesi başta olmak üzere Hz. Peygamber'e aidiyeti, delil değeri ve anlaşılması gibi birçok yönüyle ele alınmış ve tartışılmıştır.

Ehl-i sünnet geleneği içerisinde söz konusu hadislerin sıhhat problemi taşımadıkları ve gerek amelî gerek itikadî meselelerde de delil olabilecekleri cumhur tarafından kabul edilmektedir. Bahsi geçen hadiseyi konu edinen rivayetler Buhârî'nin *Sahih'i*, Müslim'in *Sahih'i* ve Tirmizî'nin *Sünen'i*nde sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Cübeyr b. Mut'im ve Enes b. Mâlik tarafından nakledilen birçok tariki bulunmaktadır. Tevatür seviyesine çıkmayan inşikâku'l-kamer hadisleri, âhâd haber şeklinde nakledilmiştir. Âhâd haber şeklinde nakledilmesi delil değerine hâlel getirmediği düşüncesinde olan muhaddisler, hadisin kabulü için umûmü'l-belvâya uygunluğunu şart koşmazlar.

Muhaddislerin aksine Mu'tezilî geleneğinde mütevâtir seviyesine ulaşmayan hadislerin hiçbir şekilde itikadî konularda delil olamayacağı savunulmaktadır. Ayrıca âhâd haber ile amel etme, umûmü'l-belvâya uygunluğu oranında kabul görülmektedir. Bu cihetle bakıldığında Mu'tezilî âlimlerin inşikâku'l-kamer rivayetlerinin âhâd haber olarak nakledilmesi sebebiyle itikatta delil olarak kabul etmemeleri gerektiği söylenebilir. Aynı şekilde amelî boyutu da umûmü'l-belvâya

⁷⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Sadeleştirilmiş Mecelle*, sad. İbrahim Ural – Salih Özcan (İstanbul: Fey Vakfı, 1995), 312; Ferhat Koca, "Mefsedet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/357.

muhalefeti nedeniyle kabul görülmemesi gerekmektedir. Ancak Mu'tezile, peygamberliğin ispatı gibi itikadî bir meselede söz konusu rivayetlerle görüşlerini temellendirdikleri görülmektedir.

Haberin umûmü'l-belvâya muhalefeti nedeniyle kabul edilmemesi gerektiğini belirten Nazzâm'ın aksine Ebû Ali el-Cübbâi, Ebû Hâşim el-Cübbâi, Kâdî Abdülcebbâr, Cüşemî ve Zemahşerî gibi Mu'tezilî âlimler, herkesin görmesi gereken bir hadisenin birkaç kişi tarafından nakledilmesinin söz konusu hadise için geçerliği olmadığını çeşitli teorilerle cevaplandırmaya çalışmaktadır. Onlara göre umûmü'l-belvâ cihetiyle rivayette hiçbir problem bulunmamaktadır.

Mu'tezile, inşikâku'l-kamer rivayetlerinin ayın yarılmasını konu edinmeleri yönüyle ayrı bir önem atfetmiştir. Mu'tezile'nin beş esasından biri olan adalet ilkesi, Allah'ın fiillerinde hasen olmasını gerekli kılmaktadır. İnsanları şer'iyat ile mükellef kılması ise lütfu gereği peygamber göndermesini zorunlu kılmaktadır. Aynı şekilde Peygamberin bilinmesi ve tanınması için de peygamberin mucize ile desteklenmesi gerekmektedir. Bu nedenle Mu'tezile, ekollerini inşa ettikleri esaslara ve oluşturdıkları teorilere zarar gelmemesi için hadislerin kabulünde öne sürdükleri şartlardan ödün vermişlerdir. Kanaatimizce Mu'tezile, hadisleri anlama, yorumlama veya kabul etmeyi düşüncelerini üzerine bina ettikleri beş ilke çerçevesinde şekillendirmişlerdir. Dolayısıyla rivayetleri kabul etmede öne sürdükleri esaslardan ödün vermeyi ekolün alametifarikası olan esaslardan ödün vermeye tercih etmişlerdir.

Kaynakça | References

- Ahmed Cevdet Paşa. *Sadeleştirilmiş Mecelle*. sad. İbrahim Ural – Salih Özcan. İstanbul: Fey Vakfı, 1995.
- Akan, Yasin. "Kâdî Abdülcebbâr'da Emir-İrade İlişkisi ve Mutlak Emrin Delâletine Dâir Meseleler", *Diyanet İlmi Dergi* 60/2 (2024), 589-620.
- Aslan, İhsan. "Hissî Mucize Olarak Hz. Peygamber'e İsnad Edilen İnşikâku'l-Kamer Hadisesine Farklı Bir Yaklaşım". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (2017), 13-48.
- Atik, Bilal. *Kur'an'a Göre Nübüvvet Bağlamında Değişmeyen Sünnetullah Olarak Mucize Olgusu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Aydın, Ahmet. "Bir Hadis Tenkid Kriteri Olarak Umûmü'l-Belvâ Kavramı". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2018), 361-398.
- Aydınlı, Osman. "Mu'tezile Ekolü Teşekkülü, İlkeleri ve İslâm Düşüncesine Katkıları". *Marife Dergisi* 3/3 (2003), 27-54.
- Aytepe, Mahsum. *İlahi Yardım ve Özgürlük Diyalektiği (Mu'tezile'nin Lütuf Teorisi)*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2018.
- Sefa Bardakçı, "Kâdî Abdülcebbâr'ın İnşikâku'l-kamer Görüşü", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28 (2009), 153-177.
- Bilge, Meliha. *Mu'tezilî Düşüncede Mucize*. İstanbul: İfav yayınları, 2021.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Saîd Abdurrahman Mûsâ el-Kazekî. Beyrut: Mektebetu'l-İslâmî, 1405.
- Bulut, Halil İbrahim. *Nübüvveti İspat Açısından Hissî Mucizeler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Cüşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim. *et-Tehzîb fî't-Tefsîr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Lübnânî, ts.
- Cüşemî, Ebû Sa'd el-Muhassin b. Muhammed b. Kerrâme el-Hâkim. *Tahkimu'l-ukûl fî teshihî'l-usûl*. Ürdün: Müessesetu'l-İmâm Zeyd b. Ali es-Sekâfiyye, 2001.
- Çelebi, İlyas. "İnşikâku'l-kamer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/343-345. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Çelebi, İlyas. "Mu'tezile". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/391-401. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Çelebi, İlyas. "Usûl-i hamse". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/211. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, Muhammed b. Ali. *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkḥ*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-

- İlmiyye, 2005.
- Eraslan, Abdulvasıf. *Mu'tezile'de Haber Teorisi Kâdî Abdülcebbâr Örneği*. Ankara: İlahiyât Yayınları, 2020.
- Hansu, Hüseyin. *Mu'tezile ve Hadis*. Ankara: Otto Yayınları, 2018.
- Hansu, Hüseyin. "Mu'tezile'nin Hadis ve Sünnet Anlayışı". *Hadis el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Hayyât, Abdürrahîm b. Muhammed. *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-red 'alâ İbni'r-Râvendî el-mülhid*. Mısır: Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 2015.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî bi-şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Nüzhetü'n-nazar fî şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, 1990.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbn Metteveyh, Ebû Muhammed el-Hasen b. Ahmed. *el-Mecmû' fî'l-Muhît bi't-teklîf*. Beyrut: Dârü'l-Meşrik, 1962.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nurettin İtr. Dimaşk: Dâru'l-Fiker, 1406/1986.
- Kâdî, Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî. *el-Muğnî fî ebvabi't-tevhîd ve'l-'adl*. thk. Hadr Muhammed Nebha. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Kâdî, Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî. *el-Muhtasar fî usulü'd-din*, ts.
- Kâdî, Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî. *Şerhu'l-usûli'l-hamse*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2010.
- Kâdî, Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî. *Tenzîhü'l-Kur'ân 'ani'l-metâ'in*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Kâdî, Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî. *Tesbîtü delâilî'n-nübüvve*. Kahire: Mektebetu Sekafetu'd-Diniyye, 2007.
- Kur'an Yolu Meâli*. çev. Hayreddin Karaman vd. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2020.
- Koca, Ferhat. "Mefsedet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/356-358. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivayet ilimlerinde haber-i vahitlerin itikat ve teşri yönlerinden değeri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahîh-i Müslim*. Riyad: Dârü'l-Efkarü'd-Devliyye, 1419.
- Özşenel, Mehmet. *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybânî Örneği*. İstanbul: İfav yayınları, 2017.
- Pezdevî, Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed. *Usûlü'l-Pezdevî*. thk. Sâid Bekdaş. Beyrut: Darü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1437.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *es-Sünen*. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Bâlî, 1395.
- Turan, Mehmet. *Sahâbe Mürseli*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Ünverdi, Veysi. "Mu'tezile'nin İnanç Sistemi; Usûl-i Hamse/Beş İlke ve Arka Planı". *Artuklu Akademi: Mardin Artuklu Üniversitesi İlahiyat Bilimleri Fakültesi Dergisi* 4/2 (2017), 1-28.
- Yıldırım, Ramazan. *Mu'tezile'nin Kelâmî Polemikleri Hâkim el-Cüşemî Örneği*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2012.

Yıldız, Metin. *Kelâm Kozmolojisi Mu'tezile'nin Âlem Anlayışı*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020.
 Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türâsî'l-Arabi, ts.

Extended Summary

The Hadith corpus, serving as a foundational epistemological and juridical source alongside the Qur'an within the Islamic tradition, has been subject to persistent scholarly scrutiny since the formative period of Islam. These investigations have centered on the veridical attribution of Hadith to the Prophet Muhammad, their evidentiary weight in the formulation of Islamic legal norms, and the hermeneutical complexities inherent in their interpretation. The trajectory of these debates has been significantly shaped by the emergence and evolution of diverse theological and jurisprudential schools within the Islamic intellectual tradition. Each school, characterized by distinct methodological frameworks and doctrinal commitments, developed unique criteria for the evaluation and application of Hadith. Consequently, Hadith have often been strategically employed to substantiate, legitimize, or provide evidential support for particular theological and legal positions, reflecting the specific doctrinal exigencies of these schools. While certain narrations naturally invite scholarly discourse due to inherent ambiguities or contextual nuances, others have been subjected to interpretive manipulation to serve predetermined theological agendas. The narrations pertaining to inshiqâq al-qamar—the alleged lunar schism—exemplify this phenomenon. From the perspective of traditional Hadith scholars (muḥaddithūn), these narrations are generally classified as ṣaḥîḥ (sound), validated by robust chains of transmission (isnâd) and coherent textual content (matn). Transmitted by prominent Companions such as 'Abd Allāh b. Mas'ūd, 'Abd Allāh b. 'Umar, 'Abd Allāh b. 'Abbās, Anas b. Mālik, and Jubayr b. Mu't'im, these reports are documented in the canonical collections of Hadith, most notably the Kutub al-Sitta, including Ṣaḥîḥ al-Bukhārî, Ṣaḥîḥ Muslim, and Sunan al-Tirmidhî. These collections, meticulously compiled by renowned scholars, represent the pinnacle of Hadith scholarship and embody rigorous criteria for authentication and preservation. The meticulous scrutiny applied by these scholars—including detailed examination of narrators' reliability and textual consistency—underscores the paramount importance of authenticity in Hadith transmission. However, these narrations posed a significant epistemological challenge for the Mu'tazila, a prominent rationalist school of Islamic theology that diverged fundamentally from the muḥaddithūn on issues concerning the nature of religious knowledge and its acquisition. The Mu'tazila's core epistemological tenet, which holds that solitary reports (āḥād) do not yield yaqîn (certain knowledge) and are therefore inadmissible as a basis for matters of 'aqîda (dogmatic theology), should have logically precluded their acceptance of the inshiqâq al-qamar narrations, which are predominantly transmitted through āḥād channels. Furthermore, their principle of 'umûm al-balwâ—which stipulates that events of universal significance should be widely corroborated—should have further militated against the acceptance of these narrations, given the purportedly universal observability of the lunar schism. The Mu'tazila's emphasis on empirical evidence and rational scrutiny would, in principle, lead them to demand widespread, verifiable accounts of such a momentous event. Yet, contrary to these epistemic expectations, historical evidence suggests that—with the notable exception of al-Nazzām—a significant cohort of Mu'tazilî scholars, including Abū Hāshim al-Jubbā'î, Abū 'Alî al-Jubbā'î, Qāḍî 'Abd al-Jabbār, al-Jushamî, and al-Zamakhsharî, did not reject these miracle-laden narrations. They prioritized the affirmation of the inshiqâq al-qamar reports, even at the expense of compromising their rigorously constructed theoretical framework. This deviation highlights the complex interplay between rationalist principles and the exigencies of theological interpretation, revealing a pragmatic approach to scriptural sources. The Mu'tazila attempted to reconcile this apparent epistemological dissonance by reinterpreting the narrations through the lens of their doctrine of 'adl (divine justice), a cornerstone of their uṣûl al-khamsa (five foundational principles). They argued that divine justice necessitates the dispatch of prophets to guide humanity and the validation of their prophetic mission through mu'jizāt (miracles). This theological imperative overrode their epistemological reservations, leading them to accept the inshiqâq al-qamar Hadith as affirmations of the miraculous nature of prophethood—a central tenet of their theological system. In doing so, they utilized these narrations to substantiate a critical matter of dogmatic theology, notwithstanding their incongruence with the Mu'tazila's established criteria for Hadith acceptance. This selective accommodation underscores the tension between rationalist

epistemology and theological commitment within the Mu'tazilī school, revealing a nuanced approach to scriptural interpretation that prioritizes the affirmation of prophethood while navigating epistemological complexities. It reflects the dynamic nature of Islamic intellectual history, where theological and philosophical debates have continuously shaped the interpretation and application of religious texts.